

МЕТОДИКА

Одним із сегментів діяльності Національного музею є науково-методична робота. Усі музейні проекти мають науково-методичний супровід. Методичні напрацювання здійснюються у двох напрямках: практична методика, спрямована на внутрішньомузейні потреби, а також узагальнення досвіду Національного музею з різних видів комунікації.

Матеріали цієї рубрики можуть зацікавити музейних фахівців і стати їм у пригоді.

УКРАЇНОЦЕНТРИЧНІСТЬ

ГОЛОВНОЇ ЕКСПОЗИЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ

Україноцентричність Національного музею історії України у Другій світовій війні витікає із самої назви музею і є підґрунтям усіх напрямків його комунікативної діяльності, зокрема науково-експозиційної.

Український сегмент є вирішальним суттєвим фактором експозиції, а всі екскурсійні розробки підпорядковані його акцентуванню. Головною метою експозиційного проектування та організації науково-комунікативної діяльності на його основі є виховання молодшої генерації українців та сприяння формуванню консолідованої нації.

Друга світова війна якнайбільше придатна для повернення українського дискурсу у світову історію. Причина відсутності єдиного україноцентричного погляду на історію Другої світової війни полягає в тому, що Україна, за великим рахунком, була об'єктом, а не суб'єктом цієї війни. Українські землі були лише полем битви і кожен, хто наступав зі Сходу, Заходу чи Півдня на Україну, говорив про її визволення. Угорці в березні 1939-го «визволяли» від українців та чехів «свій» Унгар та Мункач, совети у вересня 1939-го визволяли від «буржуазних поляків» «свої» Львов і Рівно, німці за два роки «визволяли» той самий Лемберг від «жидо-комуни», а в 1944-му Червона армія «визволяла» від «німецько-фашистських окупантів» «радянську Україну». Усі «визволителі» прикривалися українством, нещадно його експлуатуючи, передусім як гарматне м'ясо [1; 44].

Україна зробила значний внесок у перемогу над нацизмом та союзниками Німеччини, понесла надзвичайні втрати внаслідок війни, проте незважаючи на фіктивні Наркомати Закордонних Справ і Оборони, створені в Києві наприкінці війни, та формальне місце в ООН, наша країна так і не здобула адекватного місця у світовій спільності ХХ століття.

Головна відмінність між Україною та іншими державами Центральної та Східної Європи в тому, що Друга світова для нашої Батьківщини стала не початком трагедії, а трагічним продовженням долі бездержавної східноєвропейської нації, що втратила свою незалежність у 1919 році [2; 43].

Ця трагедія віддзеркалена в експозиції Національного музею, яка якщо не розкриває, то торкається основних проблем української історії Другої світової.

Перш за все, це питання періодизації. Український вимір Другої світової війни не обмежується лише боротьбою Вермахту та Червоної армії на українських теренах. Сучасні дослідники стверджують, що в рамках Другої світової велася не одна, а кілька воєн, визначаючи кількість і назви по-різному. Український інститут Національної пам'яті виокремлює такі [3; 2]:

- угорсько-українська війна 1939 р., що розпочалася напередодні Другої світової і була пов'язана з проголошенням незалежності Карпатською Україною.

Як уже зазначалося, «українське питання» перед початком Другої світової війни було важливим чинником міжнародної політики. Особливо воно загострилося в зв'язку з розчленуванням Чехословаччини та автономізацією Підкарпатської Русі. В експозиції Національного музею представлено розділ автентичних експозитів, що розповідають, як розгорталися події. 14-15 березня 1939 року була проголошена незалежна Карпатська Україна.

«...Боже провидіння дозволило нам, щоб ми, найменша частина великого українського народу, на своїй прадідній землі самостійно управляли...», – зазначено у зверненні до громадян, надрукованому в газеті «Нова свобода», вміщеній в експозиції [4].

Українське питання сфокусувало інтереси різних держав, що не були зацікавлені в існуванні Карпатської України. Вона була зраджена як Німеччиною, так і Радянським Союзом та за мовчазною згодою Європи віддана на поталу військами гортистської Угорщини. 18 березня 1939 року Карпатська Україна була окупована. Яскравий паросток української державності було знищено.

- радянсько-фінська війна 1939 – 1940 рр., відома як «Зимова». Вона також входить до українського виміру Другої світової, хоча велася поза Україною, але в лавах Червоної армії в ній брали участь наші земляки.

І хоча формально перемога в цій війні була на боці Червоної армії, вона понесла колосальні втрати. Майже повністю полягли у снігах Фінляндії 7-а Чернігівська та 44-а Київська стрілецькі дивізії, по чверті особового складу втратили інші дивізії, сформовані в Київському, Харківському та Одеському військових округах. Загалом у Зимовій війні загинуло щонайменше 22 тис. вихідців з України [5; 72].

В експозиції Музею вміщено матеріали, що торкаються цієї трагічної події. Представлені фотодокументи та особисті комплекси учасників бойових дій – українців за походженням. Вражає список червоноармійців, загиблих під час радянсько-фінської війни, які були призвані Обухівським РВК Київської обл. [6].

Промовистим свідченням ставлення держави до власних воїнів стало відношення до загиблих і полонених. Радянська сторона не забрала, відступаючи з Фінляндії, тіла загиблих, а всіх 5468 полонених, серед яких чимало українців, після повернення з Фінляндії, відправили до радянських таборів [5; 72].

- німецько-польська війна 1939 р.

Друга світова війна для українців розпочалася 1 вересня 1939 р. з німецьким вторгненням у Польщу. 112 тис. українців вступили у двобій із Вермахтом у складі Війська Польського, 7834 воїни української національності загинули у боях з Німеччиною під польськими прапорами [5; 552].

У музейній експозиції представлено переконливі документи щодо «пакту Молотова-Ріббентропа», яким фактично було відкрито шлягбаум Другої світової війни, фотодокументи та комплекси українців О. Боярчука та М. Пальчевського – вояків польської армії. По-різному склалися їхні долі. Колишній студент Львівської політехніки Микола Пальчевський призваний до польської армії з початком війни, зник безвісти в її віхолі [7], а Остап Боярчук після поразки Польщі потрапив у гітлерівський полон, за рік здійснив утечу і ще чотири роки воював у лавах УПА за свободу української землі. Загинув у березні 1943 року [8].

- радянсько-польська війна 1939 р. У радянській історіографії відома як «Визвольний похід у Західну Україну». І хоча вступ військ Червоної армії на територію Польщі був обумовлений серпневими радянсько-німецькими домовленостями, неабияку роль в пришвидшенні цієї події відіграло знову використання нацистами на свою користь «українського питання». 12 вересня у ставці Гітлера обговорювався план створення на території Західної України незалежної держави. Німецькі війська дійшли до Львова. Дорогобича. З 10 вересня до участі в бойових діях було залучено Легіон Р. Сушка, що використовувався на українських землях з пропагандистською метою [5; 43 – 44].

Отже, сталося, як сталося. Упродовж двох років Москва була союзницею Берліна, а бездержавним українцям випала трагічна доля участі у братовбивчій війні. Досить сказати, що 1 вересня Люфтваффе бомбардувало Львів, а 12 та 22 вересня місто пережило подвійну облогу: із заходу – гітлерівськими військами, а зі сходу – радянськими [3].

В експозиції представлені матеріали, що висвітлюють ці події. Це – офіційні радянські документи, фото, що фіксують відвідини німецькими військовослужбовцями радянської військової частини, спільний парад радянських і німецьких військ у Брест-Литовському, а також персональні експозити учасників і свідків «визвольного походу», зокрема відомих у подальшому радянських воєначальників П. Рибалка [9] та З. Слюсаренка [10].

Емоційно впливають на відвідувача не лише названі документи і речі, а й, на перший погляд, низькоатрактивний комплекс решток особистих речей вояків польської армії, знайдених під час розкопок поблизу с. Биківня на місці масових поховань вояків, що опинилися у радянському полоні [11]. І немає упевненості, що серед тисяч розстріляних не було польських українців. Деякі дослідники навіть стверджують, що з 21 тис. розстріляних у СРСР офіцерів Війська Польського третину становлять українці [1].

- радянсько-румунська війна 1940 р., відома як анексія Радянським Союзом Бессарабії та Північної Буковини.

Приєднання до СРСР Бессарабії було обумовлене угодами, укладеними 23 серпня 1939 року, а питання Буковини ініційоване Кремлем. І хоча «румунський похід» офіційно вважався «безкровним», в його ході загинуло 32 червоноармійці, 116 були поранені, втрачено десятки одиниць техніки [5; 79].

Експозиція Національного музею не залишає без уваги радянське вторгнення в Бессарабію та Північну Буковину. Про вирішення «бессарабського питання» розповідає стаття в газеті «За Советскую Родину» [12], цікаві малюнки етнографічного змісту прикрашають поштові картки, які надсилав додому військовий інженер 3-го рангу Я. Ткаченко [13], узагальненим символом усіх цих «братських визволень» сприймаються прапор 24-го Могилів-Подільського прикордонного загону, бійці якого охороняли ділянку радянсько-румунського кордону [14], та «будьонівка» – шолом червоноармійця, що був предметом форми одягу до 1941 року [15].

- німецько-радянська війна 1941 – 1945 рр. – найсуттєвіша складова Другої світової війни. Безпосередній стосунок до Другої світової, оскільки були спровоковані нею, ставши її відгалуженням та продовженням, мають, за визначенням Українського інституту національної пам'яті,

німецько-українська війна 1941 – 1944 рр.; радянсько-українська війна 1939 – 1945 рр. та польсько-українська війна 1941 – 1947 рр.

Останні три велися в межах німецько-радянської та здійснювались силами українського національного спротиву, зокрема УПА, яка воювала під антинімецькими, антирадянськими та антипольськими гаслами.

До українського виміру війни входить участь українців у бойових діях поза Україною у складі іноземних армій та партизанських загонів. Вище вже говорилося про те, як показані в Музеї українці, що воювали з Вермахтом у Війську Польському. У розділі, присвяченому, бойовим діям союзників у 1944 – 1945 роках, представлено особистий жетон військовослужбовця Військово-Морських Сил США Джона Шубунки [16]. Українець за походженням, Джон Шубунка у 1942 – 1945 роках брав участь у бойових діях 7-го Американського флоту на Тихому океані. У 80-х роках, відвідавши Національний музей з туристичною групою, колишній вояк передав свій особистий жетон на довічне зберігання в українському музеї. До 50 тис. канадських українців воювали на боці Антигітлерівської коаліції, це, фактично, 11,4 % всіх канадських українців, у США воювало близько 40 тис. українців [17].

Досить широко висвітлено в експозиції участь українців у русі Опору європейських країн. Серед багатьох експозитів – документи організатора та координатора дій партизанських підрозділів українських емігрантів в окрузі м. Париж В. Лозового [18], диплом почесного громадянина італійського міста Гонзага партизана-гарібальдійця О. Накорчемного [19], рукопис з адресами бойових побратимів командира взводу Грецької народно-визвольної армії Ю. Нечипоренка [20], речі Героя Радянського Союзу, Національного Героя Франції В. Порика [21] та інших.

Справедливо буде зазначити, що десятки тисяч українців були у лавах румунської та угорської армій, понад 550 тис. українців опинилися у німецьких формуваннях різного кшталту – від української СС дивізії «Галичина» й Українського Визвольного війська до охоронної поліції та служби порядку. В експозиції наявні матеріали, що висвітлюють ці теми.

І хоча німецько-радянський сегмент Другої світової війни був визначальним і за масштабами, і за результатами, і саме він превалює в експозиції (хоча й з україноцентричним акцентуванням), виходячи з назви методичної розробки, почнемо аналіз з українських воєн, що велися в рамках Другої світової.

Це насамперед найдовша, радянсько-українська війна 1939 – 1954 рр. Вище вже йшлося про відтворення музейними засобами подій 1939 – 1940 років, щодо 1941 року, то останнім часом науковцями зібрані матеріали і про знищення арештованих у тюрмах напередодні відступу Червоної армії, і втілення у життя

тактики випаленої землі відповідно до Директиви ЦК ВКП(б) та Раднаркому СРСР від 29 червня 1941 року (документ представлено в експозиції), і спроб німцями створити регіональні утворення тощо.

Музейні предмети, що інтерпретують ці теми і проблеми, найближчим часом мають поповнити експозицію.

Головним україноцентричним питанням 1941 – першої половини 1942 років у радянсько-українських відносинах було, безумовно, розгортання визвольного руху та формування УПА.

Слід зазначити, що через брак автентичних матеріалів детально відтворити цю тему у повній хронологічній послідовності дуже важко. Науковці Національного музею вже впродовж кількох останніх років здійснюють дуже ретельну та копітку роботу з комплектування тематичної фондової колекції. Завдяки цьому досягнуто певного результату. Так, в експозиції показано діяльність ОУН, що змогла вистояти в боротьбі з НКВС і на початок німецько-радянської війни була досить розгалуженою і масовою підпільною структурою. Вона налічувала 20 тис. членів [5; 315]. У залі відповідної тематики вміщено газети, листівки, інші пропагандистські, а також персональні матеріали членів похідних груп ОУН Олега Ольжича та Олени Теліги – відомих літераторів та громадсько-політичних діячів націоналістичного спрямування [23]. Цікавими є також експозити людей, практично, невідомих широкому загалу, таких, наприклад, як волинянин Микола Куделя [24]. Член ОУН з 1932 року, активний учасник товариства «Просвіта», був заарештований у 1939 році польською поліцією, через рік після «визволення від польських панів» – радянськими спецслужбами. У 1941 році під час ліквідації радянськими органами політичних в'язнів Луцької тюрми, дивом врятувався. У роки окупації активної діяльності у національному русі не брав, проте у 1948 році знову засуджений радянським судом. Відбував покарання на Колимі. Звільнений у 1956 році, реабілітований у 1993 [25].

Життя цього пересічного патріота екстраполюється на долі тисяч українців, чиєю провиною була лише любов до України.

Як відомо, перші спроби організувати українську армію на початку німецько-української війни здійснили оунівці. Уже першого липня 1941 року у Львові та його околицях було розповсюджено звернення Крайового провідника ОУН(б) на Матірних українських землях Івана Климова (псевдо «Євген Легенда») із закликом створити Українську Національну Революційну Армію. В експозиції представлено листівку про життя і діяльність І. Климова «Іван Климов – Легенда 1909 – 1942» [26]. Легендарною є особистість Климова, легендою овіяно й шлях до музею документа про нього. Листівка зберігалася в архіві Бережанської референтури. У 1949 році архів, уміщений у звичайний бідон, був схований у землі на території

Тернопільщини. Віднайдений через 56 років, у березні 2015 р. Наступним кроком на шляху створення української армії була військова формація «Поліська Січ», організована Тарасом Боровцем у червні 1941 року. В експозиції представлені деякі матеріали Тараса Боровця, зокрема газета Поліської Січі «Гайдамака» № 6 1941 р. [27].

Не вдаючись до деталізації стосунків між ОУН(м) та ОУН(б), до протиріч між іншими повстанськими рухами та організаціями, експозиція показує формування УПА, її керівників: Кліма Савура (Дмитра Клячківського) [28], Романа Шухевича, президента Української Головної Визвольної Ради Кирила Осьмака [29] та інших.

В експозиції представлено численні друковані видання ОУН та УПА, де міститься інформація про національний склад вояків УПА, серед яких були особи різних національностей, про їхній війковий та соціальний статус. Ці документи свідчать, що за незалежність України боролися не лише самі українці, а й українські патріоти різних національностей. Щодо боротьби, то вона велася під антинімецькими, антипольськими та антирадянськими гаслами. Уміщені в музеї донесення радянських партизанів про бойові дії УПА проти частин Вермахту, а також повідомлення німецької влади до Берліна про ситуацію на окупованих територіях України свідчать про активні антинімецькі дії повстанців у 1942 – 1943 роках. Під час боїв і сутичок з окупантами лише у червні – вересні 1943 року було знищено понад 3 тис. гітлерівців та їх союзників [5; 382]. У цей же час почали створюватися «повстанські республіки», проте посилення антиповстанської діяльності німців, слабкість «армії без держави», відсутність зовнішньої підтримки не дали змоги здійснити усі плани УПА.

У музеї експонується щоденник комісара Семена Руднева (до речі, він зміг домовитися з УПА, щоб радянських партизанів пропустили без перешкод під час одного з рейдів). У щоденнику Руднев ніби розмірковує сам із собою про те, що хоч націоналісти є ворогами радянських партизанів, але «вони б'ють німців» [30].

Отже, на думку провідних дослідників з цієї теми, ОУН і УПА зайняли свою почесну сходинку в ієрархії борців за свободу України та звільнення її від гітлерівського рабства [5; 395].

У 1944 році, після вигнання Червоною армією гітлерівців з України, німецько-українська війна завершилась, проте радянсько-українська продовжувалась та наближалася до свого апогею. До кінця Другої світової війни діяльність УПА спрямувалась на боротьбу з Червоною армією та НКВС. Слід зазначити, що обидві протиборчі сили вдавалися до кривавих злочинів, провокацій, від яких страждало насамперед місцеве населення.

Показовими у цьому відношенні є донесення начальника політвідділу 38 армії 1 Українського фронту генерал-майора Д. Ортенберга про зняття на могилах

повстанців хрестів із тризубом і встановлення замість них (!?) пам'ятників загиблим воїнам-червоноармійцям [31]; довідка про виселення родин учасників УПА [32], лист рядового О. Самойловича з рядками: «...Ми конвоюємо західників до Сибіру...» [33]. Відверто цинічними сприймаються експоновані у Музеї Доповідна записка військового прокурора військ МВС Українського округу першому секретарю ЦК КП(б)У М. Хрущову «Про факти грубого порушення радянської законності в діяльності так званих спецгруп МДБ», про терор населення Західної України спецгрупами, що діяли під виглядом ОУН і УПА [34].

Усе це не могло не позначитися на настроях місцевого населення, особливо патріотично налаштованої молоді. Активізація самостійницького руху та масштабні військово-чекістські операції, в яких брали участь також прикордонники та винищувальні батальйони, призводили до кривавих сутичок і боїв. Один із найбільших відбувся у квітні 1944 року в районі с. Гурби. Музей експонує матеріали учасників цього бою, речі, знайдені на місцях боїв, офіційні документи. За іронією долі, Гурби обороняв курінь І. Сала, колишнього майора Червоної армії, уродженця Полтавщини, який після втечі з німецького полону приєднався до УПА [5; 418]. Щодо втрат у цьому бою, то, як і відносно інших даних, обидві сторони подають діаметрально протилежні цифри. Але головне – не сама кількість загиблих, а те, що за кожною цифрою – людина, а за статистикою з обох боків – переважно українці. У цьому й полягає трагедія бездержавного роз'єданого народу. Цим підкреслено україноцентричність експозиції. Ось ще один приклад: у вітрині представлено два документи. Пенсійне посвідчення Софії Бунь – удови червоноармійця Ф. Буна, який загинув під Берліном у квітні 1945 року, і довідка про звільнення Михайла Буна – в'язня особливого табору № 4 «Степлаг» (Казахстан). Отже, батько, червоноармієць, загинув під час Берлінської операції, а його сина, 17-річного юнака, заарештовано 1949 року за участь у національно-визвольному русі та засуджено до 25 років заслання. Працював на мідних рудниках, брав участь у Кенгірському табірному повстанні. Звільнений у 1955 році, реабілітований у 1992 [35]. Кілька документів, а за ними – трагедія однієї родини, що екстраполюється на долю України.

Переконливими україноцентричними експозитами є представлені в експозиції роботи відомого повстанського художника-графіка Ніла Хасевича. Автор серії портретних та жанрових замальовок, серій гравюр, бофонів, проектів повстанських нагород, організатор підпільної мистецької школи, він загинув у збройній сутичці з підрозділами радянської держбезпеки на Рівненщині у 1952 році [36].

Назви серій робіт Ніла Хасевича говорять самі за себе: «Кличі ОУН», «Волинь у боротьбі», «Портрети», сатирична серія «Колгоспне життя» тощо.

Експозиція Національного музею мовою автентичних документів та інших експозитів акцентує масштабні військово-чекістські антиповстанські операції, що

здійснювались в усіх районах Західної України з початку 1945 року, а також стверджує, що, незважаючи на втрати, самостійницький рух нарощував свою активність. Якщо у серпні 1945 року повстанці здійснили 77 операцій, терористичних і саботажних акцій, то у вересні вже 146 [5; 426].

Отже, радянсько-українська війна – вперта і безкомпромісна боротьба українських самостійників із найпотужнішою державою повоєнної Європи тривала ще десять років після завершення Другої світової [5; 426].

Як уже зазначалося, в рамках Другої світової війни відбувалася ще й польсько-українська війна. Хронологічно вона обмежена 1942 – 1947 роками, проте важке криваве протистояння двох сусідніх народів тривало понад 600 років. На жаль, навіть наразі в цьому конфлікті не поставлено останньої крапки. Досить згадати нещодавні антиукраїнські акції в Польщі, розбіжності у політикумі обох країн щодо причин і висновків Волинської трагедії, а також оцінок діяльності українського та польського повстанських рухів під час Другої світової війни.

Виразно антиукраїнська політика довоєнної Польщі, «загравання» з українським населенням окупованої польської держави як з боку нацистів, так і більшовиків, фаворитизація німцями українців там, де вони були слабшою стороною, і поляків там, де поляки були слабшими, створювали у польського й українського підпілля враження про взаємний масовий колабораціонізм, відверті провокативні дії як німців, так і радянських партизанів та диверсійних груп, затягували вузол суперечностей між двома народами і невдовзі призвели до масштабної війни, яка поглинула життя сотень тисяч людей обох національностей.

Наприкінці літа 1944 року, коли Червона армія зайняла майже всю територію Галичини, для керівництва УПА стало очевидним, що боротьба за Львів і західний кордон визначатиметься не поляками й українцями, а Кремлем. Українсько-польське протистояння почало стихати на Волині, Поліссі та Галичині, а його епіцентр перенісся на Закерзоння. Але жаданого спокою українське населення не отримало. У вересні 1944 року між комуністичними урядами України і Польщі було підписано угоду про взаємний обмін населенням у прикордонних районах. Переселення українців з їхніх етнічних територій, яке за умовами угоди мало носити виключно добровільний характер, найчастіше здійснювалося примусово. Нерідко розділялися родини. У жовтні 1944 – серпні 1946 років, за даними польських джерел, було переселено 482 тис. осіб [37]. Переселення і масові репресивні акції польського уряду щодо українського цивільного населення викликало закономірну протидію УПА та ОУН на території Закерзоння. Це становило загрозу тоталітарному режиму в Польщі.

Польська комуністична влада, продовжуючи антиукраїнську політику, вирішила повністю виселити українську меншину з її етнічних земель, що після

1945 року відійшли до Польщі. Примусова депортація, що носила назву «Операція Вісла», проводилася за участю радянських військ НКВС та частин чехословацької армії в три етапи: з квітня до кінця жовтня 1947 року. За польськими даними, було переселено 140575 осіб, ув'язнено – 3800, вбито – 655, заарештовано 1466 членів українського руху Опору [37].

Намагаючись прискорити асиміляцію переселенців, органи влади допускали переїзд в одну місцевість не більше 3-4 українських родин. Операція «Вісла» – злочинний захід польського комуністичного режиму проти українського населення – це справжній акт геноциду проти українського народу. І хоча не можна сказати, що в експозиції Національного музею детально відображено ці складні й трагічні події, відповідне місце на експозитарному полотні знайшли як офіційні документи, так і реліквійні експозити конкретних українських родин, що були депортовані. У залі, серед матеріалів, що інтерпретують теми українсько-польського переселення та операції «Вісла» – Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 19 вересня 1944 р. про реалізацію угоди між Урядом УРСР та Польським комітетом Національного визволення щодо евакуації українського населення з території Польщі і польських громадян із території УРСР [38]; фотодокументи, евакуаційні листи переселенців, посвідчення офіційних осіб, речі, матеріали конкретних родин, які потрапили в жорна «добровільного» переселення. Ось лише деякі приклади.

У вітрині – Акт на володіння землею родини Патриляків, виданий 1935 року. З давніх давен велика родина Патриляків-Мушинських жила у с. Нагоряни Сяноцького повіту на Лемківщині (Польща).

У 1946 році частину родини, а саме ту, яку очолював Іван Патриляк, переселили до с. Гаї Розтоцькі Зборівського району на Тернопільщині. Там працююча родина закріпилася й вкоренилася. Один з дітей, Казимир якому на момент депортації було 8 років, після закінчення Львівської політехніки все життя віддав науці. Доктор наук, професор, працював у галузі нафтохімії. Помер у 2015 році. У його родині – троє дітей – два доктори і кандидат наук. Друга частина родини, Мушинські, у 1947 році, під час операції «Вісла» були переселені до польського міста Колобжег [39]. Через деякий час, звернувшись до радянського посольства, вони добилися дозволу переїхати в Україну.

Вражає документ – пояснювальна записка Голобського РВК Волинської області щодо сповіщення про загибель рядового М. Ткачука. Він був призваний до лав Червоної армії польовим військкоматом із Холмського повіту після вигнання нацистів з терен Люблінського воєводства. Ткачук брав участь у бойових діях на території Польщі. Помер від ран у квітні 1945 року. І до 1951, а саме так датовано пояснювальну записку, родина не отримала сповіщення, адже була примусово переселена в Україну [40]. Отже, українсько-польська війна, що у своїй активній фазі тривала з 1942 до 1947 року, скінчилася.

Як уже неодноразово зазначалося, найсуттєвішою та вирішальною складовою Другої світової війни була німецько-радянська, в експозиції Національного музею чітко прослідковується її український фактор, різноманітними музейними засобами акцентується україноцентричність.

З перших днів вторгнення Вермахту на територію СРСР Україна стала ареною запеклих бойових дій. Уже до кінця літа з території України до Червоної армії було призвано 3 млн 184 тис. 726 осіб.

Навіть у 1942 році, коли територія України була майже повністю окупована, українці склали близько 8 % у діючій Червоної армії, з другої половини 1943 року, в 1944 – 1945 роках 60 – 80 % особового складу Українських фронтів. Загалом з України до радянських Збройних Сил було призвано понад 9 млн осіб [5; 553].

В експозиції представлено мобілізаційні документи, зокрема щодо дострокових призовів та призовів польовими військкоматами під час вигнання гітлерівців з України, особисті комплекси мобілізованих. Високого емоційного значення набувають такі експозити. Так, наприклад, в одному із залів на фоні символічного журавлиного клину, створено з меморіальних речей – пілотов, представлено матеріали багатодітних українських родин, у тому числі сім'ї Жученків, троє синів якої перебували у діючій армії.

Один із них, Михайло, писав у листі додому з-під Берліна: «Маю чотири нагороди, весь екіпаж – червонопрапорний. Пройшов 600 км, залишилося – 60. Живий буду – повернусь Героєм Радянського Союзу» [41]. Не судилася бійцю геройська зірка – згорів у танку.

Неможливо вирахувати ті українські родини, де воювали двоє, твоє, п'ятеро і більше членів. У Музеї представлено матеріали п'ятерох братів Бойків, п'ятерох – Гавришів, десятих – Лисенків. І це далеко не повний перелік.

Акцентуючи україноцентричність експозиції, слід згадати, що в ній знайшли відображення основні воєнні події, що точилися на теренах України. Тут відбулися перші великі битви на східному фронті – Волинська танкова битва, оборона Києва, Одеси, Севастополя. У 1941 – 1942 роках в Україні відбулися чотири великі оточення – Уманське, Київське, Харківське та Керченське. З Україною пов'язані основні вирішальні події на радянсько-німецькому фронті. На території України воюючі сторони провели 29 з 76 стратегічних операцій, тут було розгромлено 60,6 % сухопутних сил німецької армії [5; 554].

До історії Другої світової війни ввійшли: Битва за Дніпро, операції з визволення Криму, здолання Карпат та інші.

Війна на території України не припинялася ні на годину протягом 40 місяців – з 22 червня 1941-го до 28 жовтня 1944 р. 35 з них припадають на активні бойові дії регулярних військ [42].

Активну участь брали українці та вихідці з України у вирішальних битвах німецько-радянської війни: Московській, Сталінградській, Курській та у завершальних операціях Другої світової, зокрема в битві за Берлін.

Експозиція Національного музею наводить численні приклади звитяги воїнів-українців. Оскільки ця тема давно, детально і всебічно висвітлювалась у дослідницькій та інших формах комунікативної діяльності науковців, у цій роботі обмежимося лише загальними зауваженнями та цифрами.

Представлені в залах Музею експозити аргументовано стверджують, що уродженці України становили значну частку вищого командного складу Збройних Сил СРСР. Серед генералів та адміралів періоду війни близько 300 представників України. Маршали і генерали українського походження очолювали більше половини з 15 фронтів, які діяли в період німецько-радянської війни [43]. Меморіальні матеріали багатьох із них, зокрема А. Єрмоєнка, М. Кирпоноса, А. Кравченка, Р. Малиновського, К. Москаленка, П. Рибалка, С. Тимошенка, І. Черняхівського представлені в залах Музею.

За мужність, виявлену в боях, 2,5 млн українців були нагороджені медалями та орденами, 2 тис. 70 – удостоєні звання Героя Радянського Союзу, 32 – двічі, а І. Кожедуб – тричі [5; 554]. Серед чотирьох осіб, що мають унікальні нагороди – звання Героя Радянського Союзу та водночас ордени Слави трьох ступенів – двоє українців – І. Драченко та П. Дубинда [43; 561]. Мовою автентичних експозитів та образно-реліквійних комплексів музейна експозиція знайомить відвідувачів з їхніми долями, акцентуючи антропологічний сегмент.

Величезними були втрати України, як людські, так і матеріальні. Ці теми послідовно, аргументовано та образно відтворює експозиція. В одному із залів, що розповідає про трагедію оборонців Києва, експонується сповіщення про загибель, написане власноруч лейтенантом І. Баранником, який опинившись у безвихідному становищі, намагався залишити вісточку про себе.

Вражає символічний хрест, створений із десятків офіційних «похоронок» на воїнів з прізвищем Шевченко. Ці два експозиційні приклади підкреслюють жертвність народу України. За підрахунками різних дослідників, що вивчали автентичні джерела та використовували сучасні методики, людські втрати України складають від 8 до 13 млн осіб [42; 89] [17; 244]. Прямі економічні збитки УРСР становлять 285 млрд. крб у довоєнних цінах (42 % від усіх збитків, завданих Радянському Союзові) [5; 555].

Україноцентричність експозиції Національного музею стосовно тієї частини, де йдеться про німецько-радянську війну, виявляється у показі проблем, пов'язаних з нацистським окупаційним режимом та евакуацією на Схід СРСР. Від 1939 до 1945 року Україна втратила 4,5 млн цивільних громадян. У 1941 році на схід СРСР було евакуйовано 3,5 млн мешканців України, не всі змогли повернутися. Упродовж 1942 – 1944 років гітлерівцями було вивезено на роботи до Третього Райху 2,4 млн осіб. З 1941 по 1945 рік населення УРСР скоротилося з 41 млн до 27,4 млн осіб [5; 555]. В експозиції представлено матеріали конкретних людей, які пережили ці катаклізми, наведено деякі узагальнюючі цифри.

Друга світова війна, зокрема її німецько-радянська складова, змінили етнічне обличчя українського суспільства. З України «зникли» такі впливові меншини, як кримські татари, що були депортовані в 1944 році. Експозиція Музею відображає цю трагічну подію. Як відомо, з 3 млн українських євреїв війну пережили лише 800 тис. осіб, 140 тис. з яких згодом виїхали до Польщі [5; 557]. Значна частина експозитарного простору Музею присвячена Голокосту в Україні.

Слід зазначити, що в Музеї акцентовано намагання радянського керівництва використати національні почуття українців на завершальному етапі війни. Це і заснування ордена Богдана Хмельницького, і перейменування фронтів, що мали діяти на території республіки, на чотири Українські, і створення республіканських Наркоматів оборони та закордонних справ, і, нарешті, лобіювання представництва УРСР в ООН. Ці теми відображені музейними матеріалами, проте експозиція свідчить, що перелічені заходи були формальними і зовсім не адекватними тим колосальним жертвам, які понесли українці в роки Другої світової війни. Геополітичні зміни, які народила світова війна, не принесли Україні незалежності, українцям відводилася роль «молодшого брата», який зумів «визволитися з допомогою великого російського народу», а радянсько-українська війна, вживаючи сьогоднішню термінологію, «гібридна» війна, продовжувалась ще десятиріччя.

Зауважимо, що з поля зору сучасних дослідників майже «випала» участь українців у завершальній кампанії Другої світової війни – розгромі Квантунської армії. Підписанням капітуляції Японії та завершенням бойових дій на Далекому Сході була остаточно закінчена світова війна. Отже, воїни-українці брали активну участь у радянсько-японській війні. Так само, як радянсько-фінська, радянсько-японська велася далеко за межами України, не зачіпала безпосередньо її інтереси, але бездержавність вимагала виконувати союзницькі зобов'язання радянської імперії.

Не вдалося також віднайти кількість воїнів-українців та уродженців України, які воювали у складі Далекосхідної групи радянських військ, що загалом нараховувала близько 1750 тисяч осіб [43; 528].

До складу трьох фронтів увійшли з'єднання, передислоковані впродовж червня – липня 1945 року з європейського театру військових дій. При цьому на Далекий Схід направлялися такі військові частини, які мали значний досвід подолання насиченої оборони ворога при складному рельєфі та важких кліматичних умовах.

Далекосхідна кампанія тривала від 9 серпня до 2 вересня 1945 року. В експозиції Національного музею історії України у Другій світовій війні їй приділено не вельми багато місця, тим не менш, окреслені головні події та акцентовано «український фактор». Мужньо та вміло воювали воїни-українці, недаремно з 93 осіб, удостоєних звання Героя Радянського Союзу, 12 – українців [44]. Серед них – майор Михайло Бараболько – командир окремого батальйону морської піхоти, який 14 серпня 1945 року десантувався з батальйоном у порт Сейсін, упродовж доби відбив 14 атак противника, забезпечивши вступ головних сил десанту до міста [45].

Україноцентричність цієї теми виявляється у численних фото, документах, речах воїнів-українців, які гідно виконували свій обов'язок, діяли сміливо, мужньо і рішуче. Глибоко символічним є те, що 2 вересня Акт про беззастережну капітуляцію японських збройних сил від імені СРСР підписав наш земляк генерал-лейтенант Кузьма Дерев'янка, ніби поставивши останню крапку в ході кривавих бойових дій Другої світової війни.

Серед багатьох меморіальних матеріалів Дерев'янка, вміщених в експозиції, орден «Золота Зірка» № 205 Героя України, яким генерала відзначила посмертно незалежна Україна в 2007 році [46].

Підводячи підсумки, ще раз зазначимо, що україноцентричність у практичній діяльності науковців Національного музею виходить з концептуальних завдань усіх видів музейної комунікації, а подальшою своєю метою музейники вважають необхідність ширше, ґрунтовніше та всебічніше розкривати роль і місце України у здобутті перемоги у Другій світовій війні, показувати героїзм і жертвність народу України.

Важливим та актуальним є також утвердження спадкоємності традицій воїнів – переможців нацизму та нинішніх захисників Вітчизни, консолідація суспільства навколо ідеї захисту України.

1. Кабачій Р. Війна. Український рахунок / Р. Кабачій // Український тиждень. – № 18. – 2010.
2. Патриляк І. Східні торги. Як Москва з Заходом ділили східну Європу / І. Патриляк // Український тиждень. – № 18. – 2010.
3. Методичні матеріали до відзначення Дня пам'яті та примирення та 70-ї річниці Дня Перемоги над нацизмом у Другій світовій війні (8 – 9 травня 2015 р.). – К.: Інститут національної пам'яті України. – 2015
4. Фонди Національного музею історії України у Другій світовій війні (Далі – Фонди НМІУДСВ); книга надходжень (далі – КН) -229084; група зберігання «Газети» (далі – Г) -78549.
5. Патриляк І.К. України в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І.К. Патриляк, М.А. Боровик. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2010. – 590 с.
6. Фонди НМІУДСВ; ТФ-5185/3; Справа № 3.
7. Фонди НМІУДСВ; КН-234676-77; Д-45836-37.
8. Фонди НМІУДСВ; КН-233832; Д-45221.
9. Фонди НМІУДСВ; КН-7754; РТ-869.
10. Фонди НМІУДСВ; КН-227475; Д-40364.
11. Фонди НМІУДСВ; НД-27360-27365.
12. Фонди НМІУДСВ; КН-41521; Г-6902.
13. Фонди НМІУДСВ; КН-242770-242771; Д-51894-51895.
14. Фонди НМІУДСВ; КН-43887; РТ-1450.
15. Фонди НМІУДСВ; КН-249836.
16. Фонди НМІУДСВ; КН-206470; РМ-1364.
17. Друга світова війна в історичній пам'яті України (за матеріалами Українського інституту національної пам'яті) / [Упорядники Л. Герасименко, Р. Пилявець]. – К., 2012. – С. 206.
18. Фонди НМІУДСВ; КН-40397; Д-9239; КН-40399; Д-9241.
19. Фонди НМІУДСВ; КН-91248; Д-16742.
20. Фонди НМІУДСВ; КН-212586; Д-34935.
21. Фонди НМІУДСВ; КН-42186; РМ-458; КН-42188; РМ-459; КН-42185; РШ-481.
22. Патриляк І.К., Боровик М.А. України в роки Другої світової війни. – С. 554 – 555. Підрахунок зроблено автором методичної розробки.
23. Фонди НМІУДСВ; НД-25031-1-2; НД-25032-1-2.
24. Фонди НМІУДСВ; КН-219328; Д-36925; КН-219329; Д-36926.
25. Фонди НМІУДСВ; Генеральний каталог.
26. Фонди НМІУДСВ; КН-261976; Л-8643.

27. Фонди НМІУДСВ; НД-26594.
28. Фонди НМІУДСВ; КН-17421; Л-1302.
29. Фонди НМІУДСВ; КН-264080; Д-66418.
30. Фонди НМІУДСВ; КН-160766; Д-22584.
31. Фонди НМІУДСВ; КН-75147; Д-14787.
32. Фонди НМІУДСВ; НД-28224/20.
33. Фонди НМІУДСВ; КН-241437; Д-50937.
34. Фонди НМІУДСВ; КН-НД-27689/1.
35. Фонди НМІУДСВ; Акт № 160088.
36. Фонди НМІУДСВ; КН-241339-241353.
37. Довідник з історії України (А – Я): Посібник для середніх загальноосв. навч. закл. / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-ге вид., доопр. і доповн. – К.: Генеза, 2001. – С. 117.
38. Фонди НМІУДСВ; НД-28727.
39. Фонди НМІУДСВ; Акт № 160067.
40. Фонди НМІУДСВ; ВБЗ-ВН-66189.
41. Фонди НМІУДСВ; КН-206672; Д-33107.
42. Коваль М.В. Україна: 1939 – 1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії / М.В. Коваль. – К.: Вища школа, 1995. – С. 86.
43. Муковський Звитяга і жертівність: українці на фронтах другої світової війни / І.Т. Муковський, О.Є. Лисенко; за ред. В.Д. Конашевича. – К.: Пошуково-вид. агентство «Книга Пам'яті України», 1996. – С. 568.
44. Герои Советского Союза: Историко-статистический очерк / под. ред. И.Н. Шкадова. – М.: Воениздат, 1984. – 187 с.
45. Фонди НМІУДСВ; КН-132194-132196; Ф-19424, РМ-952, РР-1543.
Фонди НМІУДСВ; КН-233646; НДМ-3980, СН-3874.